

Vleeshallen en wachthuizen

Vleeshallen bestonden al sinds de 16^e eeuw in Amsterdam. Dat werd toen gereguleerd om strikte kwaliteitscontrole te handhaven en belastinginning (accijnzen) te garanderen. Slagers mochten de dieren dan wel zelf slachten op hun eigen erf, de verkoop van het vlees mocht – na keuring – uitsluitend plaatsvinden op vleesbanken in centrale en streng gereguleerde locaties die onder toezicht stonden van stedelijke ambtenaren. Elke slager moest zo'n vleesbank huren.

De eerst in 1525 in een akte vastgelegde vleeshal, was het *Vleyschhuys*. Waar het precies stond is dan weer duister, want de genoemde Waagsteeg is nergens geboekstaafd. Jan Wagenaar orakelt dat het iets met de Halsteeg te maken had, waarvoor de vleeshal naamgever zou zijn geweest. Een schepenbrief uit 1403 maakt melding van zo'n vleeshuis in Gansoord, het begin van de huidige Nes. Dat kan niet de latere vleeshal in de kapel van het Sint Pieters Gasthuis zijn, want die was toen nog vol in bedrijf voor het gasthuis.

De doorbraak kwam met de Alteratie van 1578, toen voor veel katholieke gebouwen en instellingen een nieuwe bestemming gezocht moest worden. De kapel van het Sint Pieters Gasthuis trof de eer de eerste vleeshal van de gereformeerde stad te worden. In 1582 werd de vleeshal van het *Vleyschhuys* overgebracht naar deze nieuwe locatie. In 1586 besloot de nieuwe stadsregering dat de stad zó groot was geworden – de vluchtelingenstroom vanuit de Zuidelijke Nederlanden was op gang gekomen – dat ook op de nieuwe zijde een vleeshal moest komen. Na enig aarzelen werd dat de kapel van het Sint Geertruids klooster aan de Nieuwezijds Voorburgwal. Daar was echter zo weinig klandizie dat die hal een kwijnend bestaan leidde. In 1587 al werd de hal omgezet in een suikerraffinaderij waarna de St. Geertruidsteeg de Suikerbakkerssteeg werd. De nering van de

- ▲ *Hoe zat dat nou met zelfslachtende slagers en dan toch die vleeshallen? Slagers mochten inderdaad zelf hun beesten slachten maar waren aansluitend verplicht dat vlees ter keuring aan de stedelijke overheid aan te bieden, waarna zij het op een gehuurde vleesbank mochten verkopen*

vleeshal verhuisde naar de kapel van het Sint Margrietenklooster in de Nes. Toeval zal het niet geweest zijn dat die kapel tegenover die van het Sint Pietersgasthuis stond. De hal in het gasthuis werd de Grote Vleeshal en die van het klooster de Kleine Vleeshal. Verwarrend is het de kloosterkapel als gebouw veel groter lijkt dan die van het gasthuis. Dat laatste was een eenvoudig rechthoekig bouwsel met zadeldak, er kwamen 48 vleeshbanken en het kende zes ingangen, elk een aan de korte zijden en twee in elke lange zijde. Het gebouw was zó groot dat het vleeshouwersgilde en bontwerkersgilde er ook een plek kregen en aanvankelijk werden er ook hoenders, aardewerk en boeken verkocht. Tussen beide vleeshallen was de ri-

- ▲ *De twee vleeshallen in de Nes, beide in kapellen van katholieke instellingen*
- ▶ *De 'Anatomische les van professor Tulp', schilderij door Rembrandt - 1632*

viervismarkt. De Kleine Vleeshal was dan wel hoger dan de Grote, maar nog niet half zo lang. Na het dichtmaken van de ruimte tussen de galerijen waar de nonnen de eredienst volgden, was er een verdieping ontstaan waar het Chirurgijngilde zijn vergaderingen hield. Misschien leuk te weten dat op die verdieping de anatomische les van professor Tulp plaatsvond, waar Rembrandt in 1632 zijn beroemde schilderij van maakte. Die verdieping deelden ze met de rederijckerskamer De Egelantier.

Tegen de buitenmuren van beide kapellen stonden stallen waar orgaanvlees en 'nuchter' kalfsvlees verkocht werd. Dit is van een pasgeboren kalf dat nog maar heel kort leefde en alleen moedermelk (biest) heeft gedronken. Dat, samen met het orgaanvlees heette destijds 'verse waar' maar het kalfsvlees was wel gekeurd.

Westerhal, een combinatie van vleeshal en wachthuis

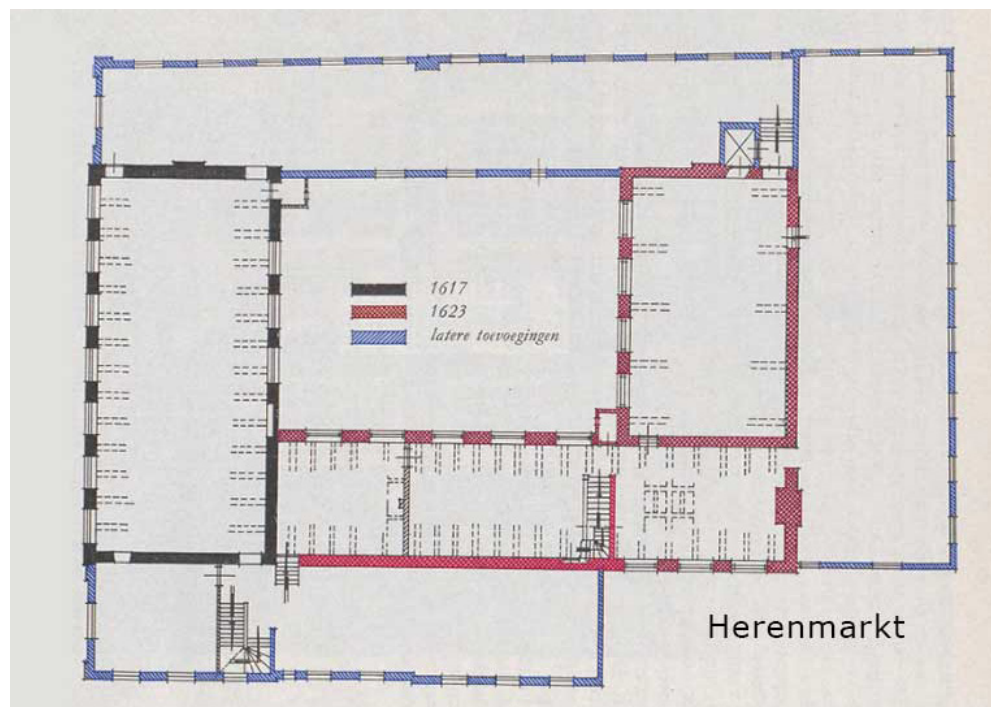
In 1619 besloot het stadsbestuur op de Westermarkt aan de Keizersgracht in de Derde Uitleg een hoofdwacht met vleeshal te bouwen. Dat was voor 't eerst dat deze twee lokaliteiten gecombineerd werden. De schutterij kreeg de verdieping, die via een statige dubbele stoep te bereiken was, ter beschikking en de vleeshal kwam op de begane grond. Op beide korte zijden was een ingang en onder de stoep een derde. Er was plaats voor 19 vleesbanken. Het gebouw is in 1857 onder luid protest afgebroken om de slechte bouwkundige staat.

Herenmarkt-hal

In 1617 werd aan de Haarlemmerstraat op de Herenmarkt een wachthuis gebouwd met onderin, net als op de Westermarkt, een vleeshal. De indeling was gelijk maar het gebouw iets kleiner. Het is vreemd gelopen met dit wachthuis, annex vleeshal. Op stel en sprong werd het in 1623 weer teruggenomen en de kersverse West-Indische Compagnie te huur aangeboden. Die verbouwde het tot hoofdkwartier en bouwde het flink uit met nog eens zo'n ruimte plus een verbindende vleugel (zie schets). De WIC gebruikte het gebouw tot 1647. Toen ging het zó slecht met het bedrijf dat ze op de zolder van het West-Indisch pakhuis aan het 's Gravenhekje kantoor gingen houden.

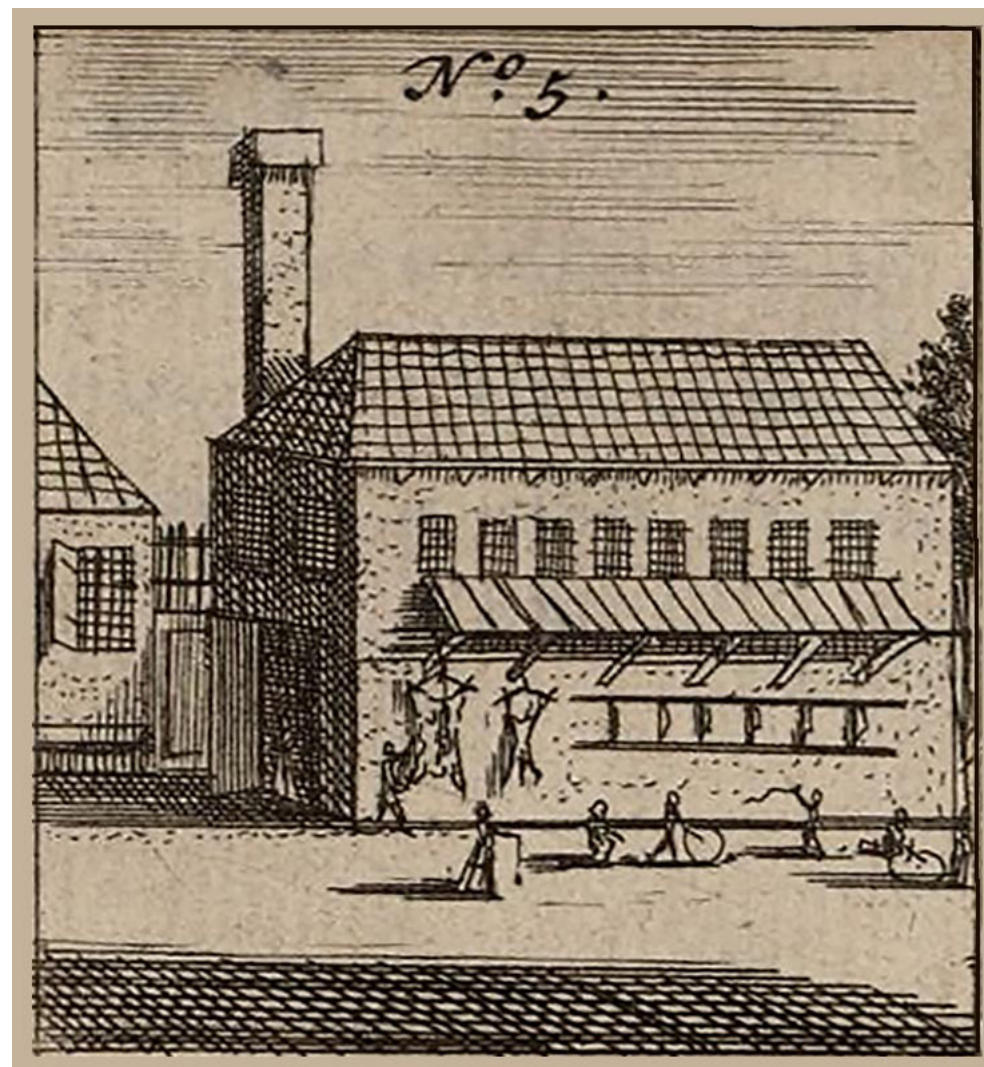
- ▲ *Het wachthuis en vleeshal op de Herenmarkt, hier gezien van de Haarlemmerstraat; deze afbeelding is al in de staat van Nieuwezijds Herenlogement*
- ◀ *De hoofdwacht annex vleeshal op de Westermarkt - foto Eduard Asser 1855*

Wachthuis en vleeshal werden niet weer hersteld maar het gebouw werd tot herberg verbouwd. Tien jaar later werd deze herberg omgebouwd tot Nieuwezijds Heerenlogement met op de binnenplaats, net als de evenknie aan de Grimburgwal, een veilinglocatie. Hier echter niet voor schilderijen en inboedels maar voor schepen en hout, in-dachtig de invloed van de scheepvaart op de Westelijke Eilanden in dit deel van de stad. In de praktijk betekende dit dat als een rederij failliet ging, het schip zelf op de binnenplaats van het Nieuwezijds Heerenlogement werd geveild, terwijl de chique inventaris van het grachtenpand van de reder naar het Oudezijds Heerenlogement ging. Zo'n veiling verdient wat extra aandacht. Of schip of hout, bij begin

- ▲ *Plattegrond met in zwart de oorspronkelijke vleeshal en wachthuis*
- *De in 1659 aan het Nieuwezijds Heerenlogement gebouwde vleeshal*

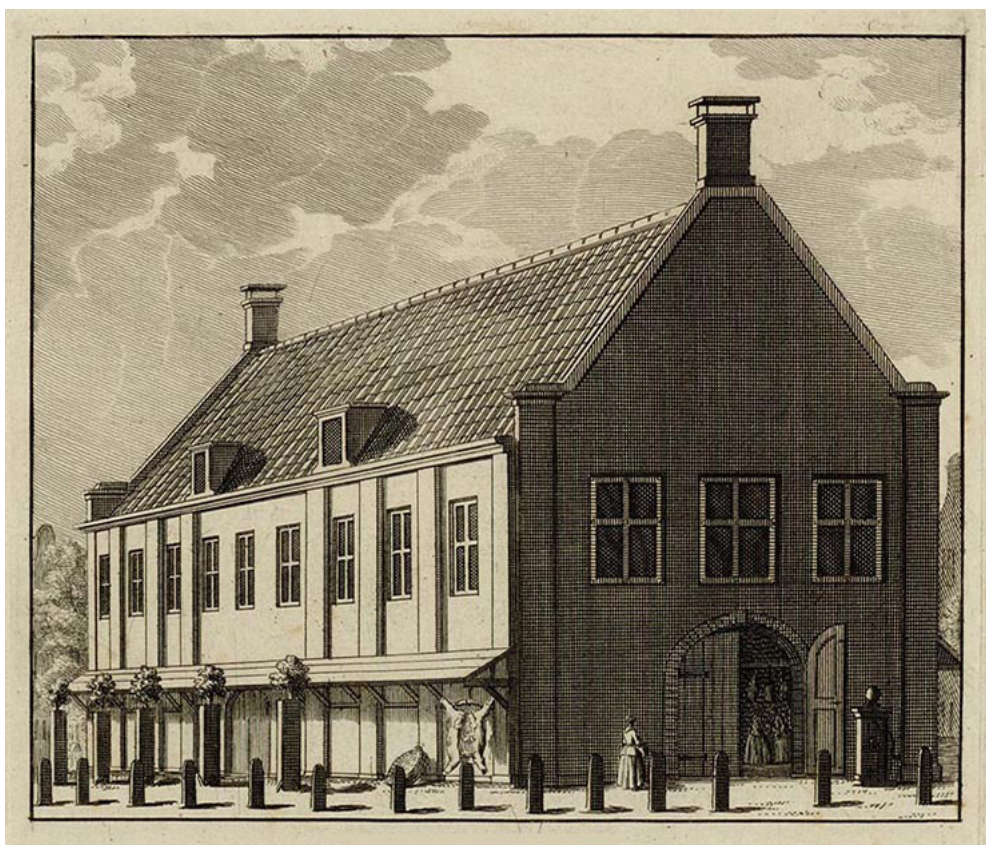
van het bieden werd een stompje kaars (een duim dik en lang) aangestoken en het bieden stopte zodra de vlam doofde. Hadden ze in Engeland afgekeken of andersom, daar sprak men van “auction by an inch of candle”. De bedoeling van de overheid was te voorkomen dat bidders een spelletje speelden om de prijs te drukken. Het prin-

cipe is later bij groente- en bloemenveilingen ongeveer overgenomen door een biedklok te laten lopen.

In 1659 bouwde de stad tegen de zijmuur van het Nieuwezijds Herenlogement opnieuw een vleeshal. Eerst van hout, later in steen. Aan welke zijde precies en welke omvang is niet bekend, wel is er een primitieve ets bekend (vorige pag.).

Na 1820 lukte het niet meer het gebouw te verhuren en werd het verkocht aan de Hersteld Evangelisch Lutherse Gemeente die er een bejaarden- en weeshuis van maakte. Daarvoor werden opnieuw stukken aangebouwd (eveneens vorige pag.).

Botermarkt-hal of de Nieuwe Hal

Het werd 1736 voor er behoefte aan nog een vijfde vleeshal ontstond. Die kwam op de Botermarkt, aan de oostkant, in de buurt van de Kippenmarkt. Dit was puur een vleeshal, zonder verdieping en zonder schutters. De bouw duurde tot in 1737 en toen stond er een kloek gebouw met 20 vleesbanken, bereikbaar door vier ingangen.

- ▲ *De Botermarkt met rechts de Nieuwe Vleeshal*
- ◀ *De Nieuwe Vleeshal op de Botermarkt*

Stadskeuren en handvesten op het vlees

Slachters konden hun vlees alleen verkopen als zij ook een vleesbank gehuurd hadden. Zij betaalden daarvoor aan de thesaurier *f* 12 per jaar, een bedrag dat in 1707 verhoogd werd tot *f* 34 per jaar voor een bank in de Nes, *f* 30 voor een bank op de Herenmarkt en *f* 26 voor een bank op de Westermarkt. De banken op de Botermarkt werden aan de meest biedende verhuurd. Eenmaal gehuurd schoof een slager elke week een bank op zodat ierdereen een keer een week de 'beste plek' had. In de Nes ging dat rouleren zelfs zover dat de slachter uit de ene hal naar de tweede schoof. Een week bestond uit vijf dagen, elke vrijdag en zondagochtend waren de vleeshallen

- ▲ *Braadstuk in een versiering van groenten*
- ▶ *In 1613 verschenen de handvesten zelfs in druk*

gesloten. Op die dagen mochten slachters vanuit hun huis verkopen. Maar dat betekende ook dat zij de andere dagen geen verkoopbaar vlees in huis mochten hebben, anders dan voor eigen gebruik. Tijdens de kermis golden aangepaste regels, net als tijdens de slachtijd van half oktober tot de 24^e december. Voor Joods klanten mocht een slachter zelf slachten en daar golden aangepaste keuren dan wel voorschriften voor.

De gang van zaken werd door het Vleeshouwersgilde uit naam van de burgemeesters geregeld. Er werden steeds een persoon (kon ook een vrouw zijn) per hal aangewezen die de hal op de juiste tijd opende en weer sloot. Die personen waren onderhevig aan goedkeuring van de burgemeesters.

Het Vleeshouwersgilde stelde ook een paar voorwaarden, zoals dat alleen 'gildebeesten' geslacht werden. Dat vee werd in ganzenmars door de stad geleid, versierd met groente en bloemkransen en de vleesbank met dit vlees werd eveneens versierd. Binnen de stad en de stadsvrijheid mocht geen slachter vlees 'bij 't pond' verkopen als hij niet ook ergens in de stad een vleesbank gehuurd had.

Deze regels zijn een momentopname die Jan Wagenaar in zijn epos beschrijft. Hij stelt zelf al dat regels steeds veranderen, afgeschaft worden of in onbruik raken.

Wachthuizen, niet in combinatie met vleeshallen

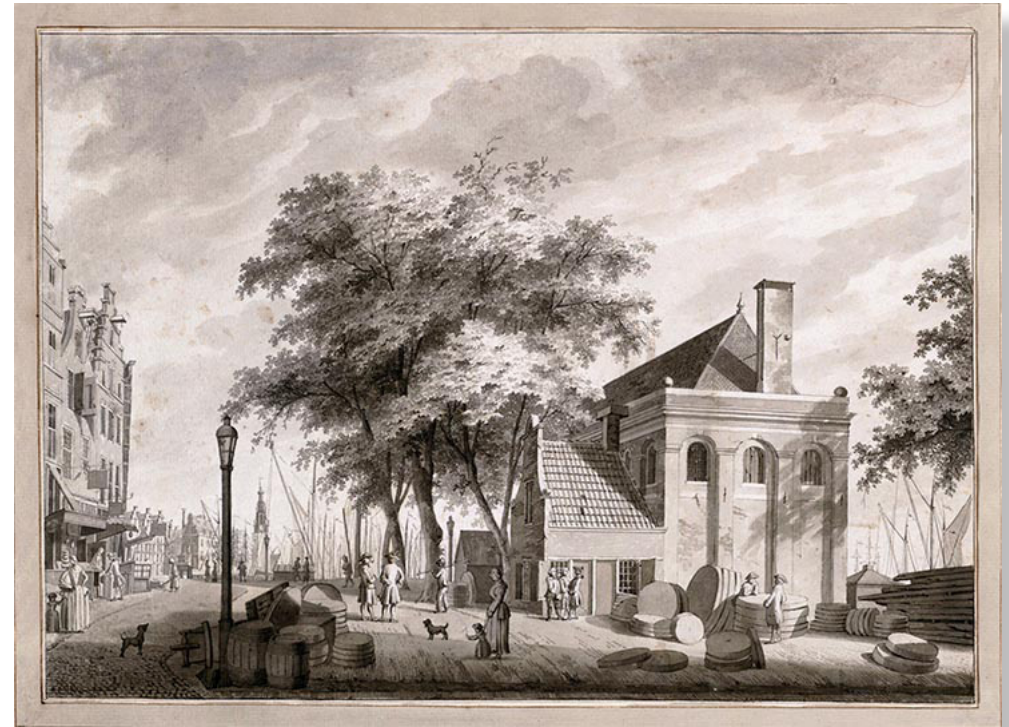
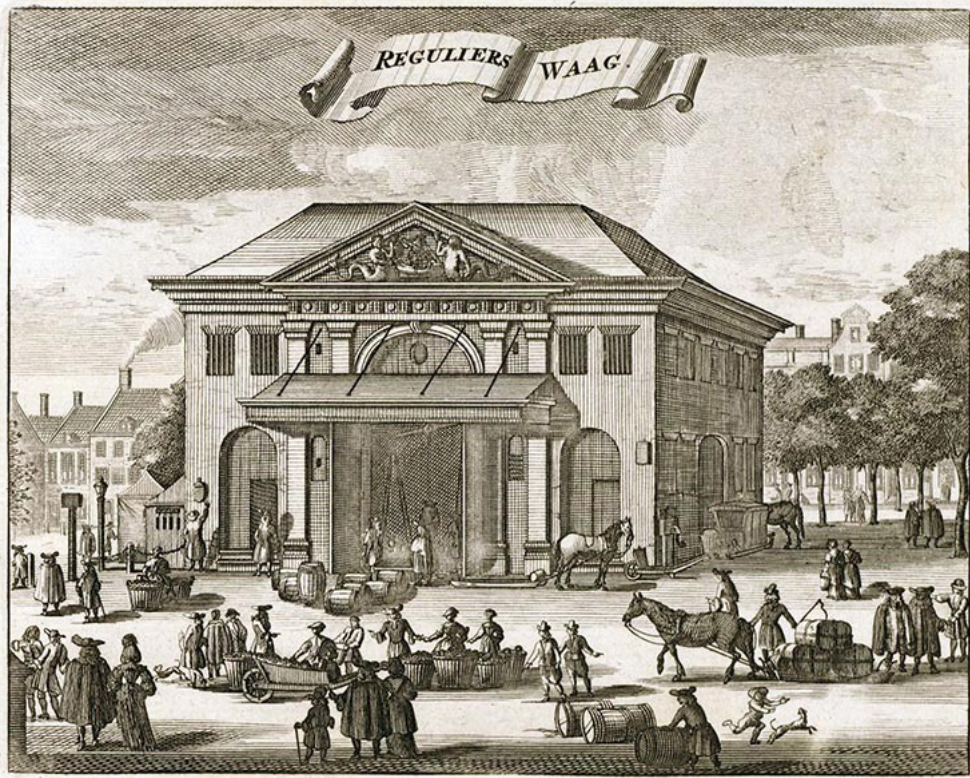
Behalve dat bij elke stadspoort in principe een verblijf was voor de schutterij, kende men dus een hoofdwacht, een centrale eenheid voor de diverse 'corps de garde' of meestal kortegaards genoemd. Als er plek was in de poort zaten ze daar, anders in een ernaast staand gebouwtje. De schutterij had het sleutelbeheer en de poortwacht. Overdag werd ze aangevuld met stedelijke ambtenaren, de

- ▲ *Op de verdieping van het waaggebouw op de Dam was de belangrijkste hoofdwacht van de stad, die voorheen in het stadhuis gevestigd was*
- *De tweede hoofdwacht bevond zich in het Waaggebouw op de Nieuwmarkt*

tollenaars, die tot 1862 de stedelijke accijnzen inden. Zij waren blij met de backup van de schutters omdat er veel ruzie was met handelaren en boeren die handelswaar wilden invoeren. Verder werd er wacht gelopen op de muren rond de stad. Het belangrijkste centrum van de activiteiten van de schutterij was het stadhuis op de Dam. Daar was eerst een lokaal naast dat van de roe-dragende bode voor ze ingericht, later verhuisden de schutters naar de verdieping van het waaggebouw op de Dam. De tweede hoofdwacht was boven in het Waaggebouw op de Nieuwmarkt, een derde was in de Regulierswaag op de Botermarkt en de vierde kwamen we al tegen op de Westermarkt. Deze hoofdwachten werden normaliter door een hele compagnie schutters bemand waaruit een wisselende wacht voor

de deur en korporealschappen voor bijwachten werd samengesteld. Er waren daarnaast diverse bijwachten die door een korporealschap uit de compagnie van de dichtstbijzijnde hoofdwacht werden bemand. Die op de Haarlemmerstraat van zoeven was er een. Een volgende bijwacht was in het in 1616 gebouwde Zeeregt te vinden op de Slijpstenen op de Oude Teertuinen. Het gebouw was in feite neergezet voor de Commissarissen van Zeezaken, maar de verdieping was voor de schutterij. Een volgende bijwacht was te vinden aan het eind van de Kadijk en aan het begin van Keerweer in een loods van de Admiraliteit. Zo'n zelfde bijwacht was er ook in het uiterste westen van de vestingwer-

ken te vinden. In of in de onmiddellijke nabijheid van alle stadspoorten was een korporealschap gestationeerd dat uit de compagnie van de dichtstbijzijnde hoofdwacht werd samengesteld. De bewaking van de poorten en stadswallen was de belangrijkste taak van de schutterij maar er liepen in de stad ook patrouilles door de stad voor het bestrijden van ongeregelheden.

Terug naar de vleeshallen, want daarvan waren er nog een paar...

- ▲ *De verdieping van het Zeeregt op de Oude Teertuinen herbergde een bijwacht*
- ◀ *De Regulierswaag op de Botermarkt was de derde hoofdwacht; de vierde bevond zich op de verdieping van de Westerhal (zie pag.4)*

▲ De Joodse vleeshal in de Nieuwe Kerkstraat 102-104
De oudst bekende Joodse vleeshal in de Nieuwe Amstelstraat...
► ... en de vervanging op dezelfde plek

Vleeshallen voor Israëlieten

Joden werden in de 17^e en 18^e eeuw doorgaans niet toegelaten tot de reguliere christelijke gilden, waaronder het vleeshouwersgilde. Omdat zij hiervan geen lid konden worden, stonden de stadsbesturen de Joodse gemeenschappen toe om hun slacht zelfstandig te laten uitvoeren door sjochets, rituele slachters onder rabbinaal toezicht, en het vlees te verkopen in hun eigen vleeshallen. Pas in latere eeuwen is duidelijk waar die zich bevonden. De oudst bekende was in de Nieuwe Amstelstraat, naast de Hoogduitse synagoge op de plek waar nu de Obbene Sjoel staat. Die werd in 1685 vervangen werd door een moderner gebouw (foto onder).

Dat pand werd later nóg eens vervangen. Met het groter worden van de Asjkenazische gemeente kwam er ook een vleeshal in de Nieuwe Kerkstraat 102-104 (links). De Portugese Joden hadden hun vleeshallen op de Houtgracht, steeds in de buurt van de hoofdsynagoge.

Eind 19^e eeuw wilde de stad van dat hele gedoe met vlees af en broedde op een alles overbodig makende oplossing. Die werd gevonden in een gemeentelijke veemarkt met daarbij een abattoir. Voortaan was het verboden zelf te slachten, zowel voor slagers als voor particulieren. Daar kwam zowaar weer een vleeshal bij, maar iets afwijkend van voorheen. Voor de arme inwoners werd goedkoop vlees aangeboden in de vrijbank.

- ▲ *De gemeentelijke vrijbank op de Veelaan, de laatste vleeshal?*
- ▶ *Tot slot nog een sferbeeld van de Grote Vleeshal in de Nes; het vlees werd per vrachtslede aangevoerd*

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

